

Konok kikelet

ILLYÉS GYULA VÁLOGATOTT VERSEI

„Olyan írónk, aki a korfordulón diadalmasan tudta keresztülvirágozni magát — tulajdonképpen egy van: Illyés Gyula.” Németh László írta le ezt a mondatot *Irodalmunk 45 után* című, izgalmas fölismerésekben gazdag tanulmányában, s most, a *Konok kikelet* olvasásakor is érezzük ennek a fogalmazási telitalálatnak, a „keresztülvirágzásnak” az igazságát. A válogatott versek címe érthető a szüntelenül megújuló és elmélyülő illyési életműre, de jelzi az író makacs, munkássága egészét átható hitét, hogy élni kell, mindenáron, a legreménytelenebb helyzetben is az újjászületésben, az újrakezdésben bízva. A *Látogatók* című versben belép a költő ablakán az erdő, a szerelmes jegénye, a „harsány-vidám” szántóföld, jönnek a rét fűszálai és az ég fellegei, „s oly testvérien magyarulzák, / hogy élni jó és kell s lehet”. Megírja Illyés *A szél s a szil* gyönyörű példázatát. A szil nem adja meg magát a szélnek, legyőzi a halált. Később ugyan „önként” hullajtja leveleit. Itt is — mint annyi versben — a természet Illyés számára a példa. Ám ne feledjük: a *kikelet* szó előtt ott van a *konok* jelző is. Az újrakezdés csak így, konokul, valamivel szembeszállva, valamit legyőzve képzelhető el. Az áprilisi havas esőben virágzó kökény is harcol, de küzd az ember, a nép is. „Mindenek tudják, hogy csinálják / a menekvést, míg föl nem enged / a fehér iszony: áttelelnék, / követik ösztönük irányát.” (*Vadrécés ég alatt.*) A híres Bartók-vers tanítása („hogy — mégis! — okunk van / remélni s élni!”) még a legkomorabb költeményekben sem szorul háttérbe. A *Vár a vizen* bizonyára az életmű egyik letragikusabb darabja, de az élni, tartani magunkat — immár a nép egészére értendő — morálja itt is jelen van: „Jóakarátú szép sárkány, magyar nép / minden század mért üti le a fejed? / S honnan s miért egyre az akarat még / századonként újra növesztened?” Vagy: „Kitől függ, hogy e tenger törmelék / ne legyen százegyszerte is — alap / s hogy e romokból ne kezdjen e nép / rakni magának maga új falat?”

Számos válogatás jelent már meg Illyés verseiből, de a *Konok kikelet* gyökeresen különbözik az eddigiektől. Most ugyanis maga a költő forgatta át és rostálta meg lírai életművét, s azokat a darabokat vette be, melyek mai szemmel — a sok fontos vers közül is — nagyon fontosnak tűntek. Székely János találó megállapítása szerint a lehetséges költői képességeken túl van Illyésnek egy lényeges adottsága: „érzéke van a legfontosabbhoz”. Ez az érzék — e kötet a bizonyosság rá — nemcsak az alkotás folyamatában kamatozódik. Maga a költő szelektál: izgalmas, szuggesztív, a megszokottnál frissebb, többretű kép alakul így ki. A nagy költők sem kerülhetik el a veszélyt, hogy némely művet megfakítja a sok ismétlés. Nyilván ezért, s nem a színvonal miatt, hagyta ki Illyés — az újabb ismétlést elkerülendő — például a *Megy az ekét* vagy a *Cserepezőt*. Kiváló érzékeléssel csak egyet közöl (*Amikor a Szabadság-hídra a középső részt fölszerelték*) a hasonló versek közül. Attól sem fél, hogy a hosszabb költeményekből részleteket közöljön csupán. A *Három öregből* a bevezető, az *Óda Európához* című versből csak a negyedik rész jelent most meg.

A *Konok kikelet* alapján Illyés emberi, költői fejlődését követhetjük nyomon, de úgy, ahogy ezt a fejlődést a lírikusi pálya hatodik évtizedében a költő látja. Sokatmondó, ahogy Illyés különböző korszakait képviselteti. (Bár korszakokról beszélni eleve óhatatlan leegyszerűsítés.) Első két kötetéből (*Nehéz föld, Sarjürendek*) három-három, a harmadikból (*Szálló egék alatt*) hat verset érdemesített a költő arra, hogy a *Konok kikelet*ben szerepeljen. Hiába keressük a kassági versépítkezéssel rokon *Szomorú bérest*. De kimaradt mindaz, ami Illyés korai avantgarde periódusára utalhatna. Most is megcsodáljuk az „új tárgyiaságot” kitűnően

reprezentáló *Elégiát*, az egyedi-konkrét erőteljes megjelenítését, az objektív hang mögötti feszültséget, a lappangó gúnyt. A tárgyilagos, vérlázító pillanatkép mellé olyan verseket is válogatott Illyés, melyekben a személyiség hangsúlyosabban jelen van. Gondoljunk a *Nem menekülhetsz* önváddal, kereséssel vegyes, fölkaparó pátoszára.

Illyés válogatása cáfolja azt a szakirodalomban olykor felbukkanó megállapítást, hogy a *Szálló egék alatt* (1935) és a *Kézfogások* (1956) közötti lírája „a költészet apálya”. A *Rend a romokban* (1937) kötetből tizenhárom olyan nagy vers szerepel, mint az *Egy barackfára* 1–2., az *Orzoi példa* és az *Avar*. A *Külön világban*, az *Egy év*, a *Szembenézve* (1939, 1945, 1947) körüli idők terméséből is szép számmal találunk verset. Kiemelkedik ezek közül a *Haza, a magasban*, és a *Bátrabb igazságokért!* Természetesen nem maradhatott ki a háborúba sodródott magyarság tragédiáját megrázó erővel megszólaltató *Hullaevők*, mely leleplező bátorságával megjelenése idején a ritka kivételek közé tartozott. S nem maradhatott ki a korforduló pillanatában számot vető, a tanulságokat levonó *Nem volt elég*. Az 1949–52-es *Jegyzőfüzet* néhány darabja és a *Hét vers* után — az 1950-es *Két kéz*ből nyilván terjedelmi okból még részletet sem közölve — rögtön a *Kézfogások* darabjai következnek: huszonhárom nagy vers ebből a líratörténeti jelentőségű gyűjteményből. Köztük olyan remekművek, mint a *Bélyegesek*, a *Doleo, ergo sum*, a *Menedék*, a *reformáció genfi emlékműve előtt*, az *Árpád*, a *Bartók*, a *Szekszárd felé*. A leíró-eseményes, tárgyas-elbeszélő verstípus lehetőségeit maximálisan kihasználva jutott így a csúcokra Illyés. A szenvedély a romantika pátoszára emlékeztet, de annak avatagsága nélkül. Gondolati líra, de úgy, hogy az elvont gondolatiság erőteljes plaszticitással, érzékletességgel párosul.

Az *Új versek* (1961) ugyan még inkább az előző, mintsem a következő periódushoz tartozik, de hang- és formaváltás éreledik benne. Az *Örök berek* és a *Vitorlások* még a kötött forma tökélyét mutatja, de a *Lószőr, macskabél*... már valami gyökeresen újat jelez. S valóban a *Dölt vitorla* (1965) és a *Fekete-fehér* (1968) darabjaiban zaklatottabb, lazább a szerkezet, a külső és belső arányosság eltűnik. Elgondolkodtat, hogy azok közül a versek közül egyet sem közül Illyés, melyek leginkább eltávolodtak a hagyományos rímeltől, ritmikától és zakaszolástól. (Ilyen, sorokba nem tördelt vers például az *Alkonyatban*, a *Sikeres erőfeszítés* vagy a *Megkezdhetetlen olvasmány*). Ahogy közeledünk a legújabb, már a hetvenes években született versekhez, úgy erősödik bennünk annak az élménye, hogy ez a minőségileg és mennyiségileg egyaránt lenyűgöző életmű mennyire ismétlésektől mentes, folyton változó és megújulni képes, szerves egység. A *Minden lehetből* (1973) természetszerűleg nem hagyhatta ki Illyés a *Koszorút*. Ám fölvetett válogatásába olyan kevésbé ismert, de a hetvenes évek égető, gyötrelmes gondjait tükröző verset is, mint a *Kiket szült Katalin* és a *Pusztuló ország*. A *Különös testamentum* (1977) száz verséből huszonkettőt, a *Közügyből* (1981) tizenhetet olvashatunk — s nagy vers mindahány.

Már első kötetét úgy állította össze Illyés Gyula, hogy a ciklusok egymásnak feleltek. Egy *igenre* egy *nem* következik: ez az ellenpontosítás lírájában máig jelen van. Ha nem is egy versen belül, de versek vagy ciklusok között. Csupa feszültség, konfliktus az Illyés válogatta *Konok kikelet* is. Igen és nem váltakozására épül a *reformáció genfi emlékműve előtt* gondolatmenete. De a versek sorrendjét is az ellentétezés szándéka diktálja. A *Hunyadi keze* és a *Vár a vízen* után így kerül az *Ifjú pár*, a *Ditirambus a nőkhöz*, a *Mert szemben ülsz velem*...

A válogatásra a legnagyobb költők esetében is szükség van. Nem helyettesíti az összes verseket, nem az „összes” helyett, hanem amellett használandó. A *Konok kikelet* — épp a szerző és a válogató azonossága okán — újabb kalauz, segédeszköz e hatalmas életmű erővonalainak föltérképezéséhez. Bevezető egy tölgyfa módjára terebélyesedő írói-gondolkodói oeuvre tanulmányozásához. Catullust, Villont, Berzsenyit és Mallarmét említi Illyés, s valóban az ő munkásságuk „elfér egy-egy mellényzsebben”. Nincs szükségük a „válogatott versekre”. Az Illyéséhez hasonló — mennyiségileg is imponáló — művek esetében viszont mindig ott a vágy, hogy valami kivonatot kapjunk, esszenciát, melyben azok a bizonyos erővonalak, fogódzók is jobban kiugranak. A *Konok kikelet* tökéletesen érzékelteti a személyiség, az egyé-

ni sors, az ifjúi emlékek, majd az egymásért való munka, a közösség, a „törzs”, a nép, a haza, végül az emberi lét táguló köreit. Olvashatjuk azokat a verseket, melyek a *Puszták népéből* is jól ismert hajdani dunántúli kisvilág élményanyagából születtek. Az elvágódás és visszasóvárgás, a gyötrelmes kiemelkedés verseit. A cselekvésre buzdító, a „küzdenni, tenni, teremteni” parancsát hirdető költeményeket. (Ebben a vonatkozásban ugyan hiába keressük a teremtő munkát dicsérő *Két kézt* vagy *Az orsók ürügyént*). Egyik versének címe: *Kapcsok*. Akár valamelyik Illyés-kötet borítóján is olvashatnánk. Mert hat évtizede az összetartozás, a kohézió titkát keresi-kutatja a költő. Mi kapcsol össze két embert? Mitől áll egybe az ország, s mitől lesz nemzet a nemzedék? (*Nem volt elég.*) Az emberarcú, a „kézbe vehető” jövő izgatja, a működő eszme (*Széchenyi hídjá*). Föltűnik olykor a nemzethalál Adyra emlékeztető víziója (*Vár a vízzen:* „lépcsőfok le — s le — e nép így »haladt«”), a költő mégis szüntelenül receptet ad. Mint a *Hunyadi kezében:* „nem »hőstett« —: napi mersz, köznapi, percnyi *Courage* / ment embert s honokat.” Már a hetvenes évekbeli Illyés-líra újdonsága a „Búvópatak-Ország” és a „Mohács-nép” metaforája. A búcsúzás pillanataiban is ott van az „isten áldjon, kis haza” példaadó gesztusa. (*Szétnézve egy-egy pillanatra még*) „Iszonyú tölcserben örvénylünk az elkerülhetetlen halál felé s lehet, hogy a költő számára, akit ifjúsága nem szorított szűk, embermélyítő egyéni sorsba, a közös tölcsernek a szűkülő iszonyata lesz az az élménye, amely őt mint művészt elmélyíti és befejezi.” — Fél évszázaddal ezelőtt írta ezt Illyésről Németh László, s abban csakugyan igazra lett, hogy a költőt a halállal, az emberi lét nagy kérdéseivel való szembenézés is a lírai kifejezés csúcspontjára segítette. Az Illyés-lírának ezt a létfilozófiai vonulatát képviseli a *Konok kikeletben* a *Bélyegesek*, vagy a „veszni kell”-t tudatosító fájdalmasan szép *Menedék*. (De érdekes módon nincs itt a halálversek egyik legismertebb darabja, a *Mors bona, nihil aliud.*)

Együttműködésre szólítja föl — „még ha játékból is” — az olvasót Illyés: ki-ki döntse el, mit válogatott volna ebbe a kötetbe. Sőt, e mostani válogatást is rostálja tovább. Nem hiszem, hogy a *Konok kikelet* olvasói közül bárki is azzal játszadozna, hogy ő még mit hagyna ki ebből a szigorú szemmel összeállított anyagból. E sorok írója is inkább azon töprengett, hogy kedves versei közül vajon miért nem talál jó néhányat? *A kacsalábon forgó vár* hosszu ugyan, de rendkívül jellemző a harmincas évek Illyés-lírájára. Nincs itt a *Kézfogásokból* a fenyő csínyét, hőstettét gyönyörű példázat szintjére emelő *Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről*. (Ugyancsak ebből a kötetből: a *Poharaim*, a *Kézfogások*, *A költő felel.*) A *Mozgó világ*, *Az orsók ürügyén*, és a *Teremteni* néhány részlet erejéig helyet kaphatott volna. Az „öregkori versek” nem egy feledhetetlen darabját ezután is a *Minden leherben*, a *Különös testamentumban*, és a *Közügyben* kell föllapoznunk. Ilyen — a teljesség szándéka nélkül — a *Cél felé, bár közömbösen*, a *Félelmetes és varázslatos*, az *Őrszemként az éjben*, a *Finom fül magányos házban*, *A törzs szavai*, a *Gyűrűk*, a *Ne feledd a tért...*, valamint a *Fegyver és csoda*. Mások nyilván más verseket írnának föl „hiánylistájukra”, s éppen ez a jó. Mert Illyés — tréfás-kedves ajánlatával — elmélyedésre, újraolvasásra, régi és mostani olvasmányélmények összevetésére ösztönöz.

Bertha Bulcsu kérdezte meg Illyéstől, hogy szerinte mi az élet értelme, s mit kell tennünk az életben? Illyés — lakonikus tömörséggel — így válaszolt: „Megtoldva, amit Camus mondott: Tolni fel a követ a hegyre, hátha egyszer fent marad.” Illyés válogatása viszont azt is érezteti, hogy az a bizonyos kód, mellyel szegény Sziszüphosz óta embermilliók küszködnek, nem nagyon akar fennmaradni. Nem is annyira azon kesereg Illyés, hogy ifjúsága eszméiből mi valósult meg és mi nem. Az bántja, ha kevesen — és egyre kevesebben — hallgatnak szavára. Nem véletlen, hogy a *Konok kikeletet az Ajtófélfának döntve vállamat-*: zárja. Úgy érzi, akiknek a véleményére adhatna, dicséretére vagy rosszállására hallgatna, nincsenek vele. Csupán „Valami nyitva feledett / folyósó-végi ablak csapkod / ütemes-ridegen / csontkezü tapsot.” S az sem véletlen, hogy a válogatásban sok olyan vers kapott helyet, mely a magányosan küzdő, a történelem kegyetlen menetével perlekedő, a kortársak közönyétől szenvedő költő önportréját alakítja. Már a *Haza, a magasban* is egyfajta értékvédő, az új „tatarhad” és

„kufárhad” dulásával szemben is érvényesíthető magatartást mutatott föl. A magasban ott a nagy magyar költők által megálmodott haza, s akármilyen lesz, Illyés „hírvivőnek” marad meg, „örzeni kincses temetőket”. Negyedszázaddal később meg ezt írja *Csittó* című versében: „Karthago-űszkeink egy népnek / minden reménynek elmúlásán, / versemből kereplőt csinálván, / bódítom magam, mint a sámán / jöjjön valami csitulás rám.” Ha már a Vár ledöntve, legalább hajdani építőinek álmát és akaratát látná. (*Vár a vízben*) Hetvenes évekbeli versei is egyre inkább a „bús agg Jónás, Ninivében” fájdalmas portréját állítják elénk. A *Számadóban* a közösség „templomtalan” és „palásttalan” „hű papjaként”, a *Fehér fákban* a „letűnt had” „utolsó hátvédéként” jelenik meg. Úgy látja, a nagy eszmények (például Ady) már csak „öreg szívekben” élnek.

Illyést is izgatja művének jövője, kíváncsian várja, szavai „mély-álomra gyűlt hadát” hallgatja-e valaki: „felelnek-e”? Őrá is illik, amit Móriczról mondott (*A Móricz Zsigmond-Emlékkönyvbe*): figyel, fülel és mindent megjegyez magának. S most itt állunk „fejünkön retentő ítéletével”.

